

УДК 811.112.2'367.3

ПІДХОДИ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ НАУКОВЦІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СИНОНІМІЇ

Сога Л. В.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

У статті висвітлено підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до поняття «синоніми», запропоновано власне розуміння цих понять та їх співвідношення, визначено спільності предметно-понятійного компонента при наявності семантичних відмінностей.

Ключові слова: критерії, лексема, лексичні одиниці, синоніми, лексика, семантика, семантичні відмінності.

Сога Л. В. Подходы отечественных и зарубежных ученых к определению синонимии / ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды», Украина, Переяслав-Хмельницкий

В статье освещены подходы отечественных и зарубежных ученых к понятию «синонимы», предложено собственное понимание этих понятий и их соотношение, определены общности предметно-понятийного компонента при наличии семантических различий.

Ключевые слова: критерии, лексема, лексические единицы, синонимы, лексика, семантика, семантические различия.

Soga L. V. The approaches of domestic and foreign scientists to the definition of synonymy/ Pereyaslav-Khmelnitsky State Pedagogical University named Gregory Skovorody, Ukraine, Pereyaslav-Khmelnitsky

The article highlights the approaches of domestic and foreign scientists to the concept of «synonyms» proposed their own understanding of these concepts and their relationship are defined commonality of subject-conceptual component in the presence of semantic differences.

Keywords: criteria, lexeme, lexical items, synonyms, vocabulary, semantics, and semantic difference.

Вступ. Лексика будь-якої мови неоднорідна за уживаністю в різних функціональних стилях, вона постійно збагачується. У процесі вербальної комунікації одне й те ж саме поняття може мати низку нових значень, що призводить до формування нових слів. В одну лексему об'єднуються різні парадигматичні форми (словоформи) одного слова. У ряді концепцій в лексему включаються різні смислові варіанти слова, залежні від контексту, в якому воно вживається. Лексема – дуже важливе поняття морфології, і як наслідок, багато інших понять можна виразити через нього.

Слова, що належать, як правило, до однієї і тієї ж частини мови, різні за звучанням і написанням, але мають схоже лексичне значення називають

синонімічними, а слова – синоніми. Вони служать для підвищення виразності мови, дозволяють уникати одноманітності.

Останні десятиліття, характеризуються значним посиленням інтересу науковців до вивчення та дослідження закономірностей формування, розвитку і збагачення словника мови від найдавніших часів, його перспективи та доказові основи, а також лексичний склад мови сучасного періоду. Синонімія являється одним із показників парадигматичних відношень в лексиці, а тому найкраще репрезентує лексичне багатство мови, нескінченне джерело стилю.

Мета статті. У запропонованому огляді робиться спроба проаналізувати поняття «синоніми» поглядами різних науковців. Визначення дослідників ґрунтуються на визнанні спільності предметно-понятійного компонента при наявності семантичних відмінностей.

Практична робота по визначенню синонімічних рядів має досить давній і широкий досвід. На сьогодні лише синонімічних словників англійської мови укладено понад триста. Дебати постійно точаться навколо визначення синоніма як мовного терміна.

Традиційно синоніми поділяють на абсолютні і часткові, або квазисиноніми. Однак їх рідко визнають точними, оскільки порівняння понять не має всеосяжної формальної процедури. Щоб дати ефективне визначення синоніма, що спирається на формальне порівняння значень, слід мати вичерпний опис значень слів мови.

У більшості випадків визначень синоніма наголос робиться не на спільні семантичні властивості слів, а на розбіжність їх значень, тобто на ту рису, за якою синоніми розмежовуються. Слова, що повністю співпадають за значенням, часто розглядаються як лексичні варіанти, морфологічні перетворення, дублети, територіальні вживання, і власне синоніми – як слова, що обов'язково розходяться, бодай стилістично, за значенням.

Пошуки теорії повної взаємозаміни синонімів успіхів не мали. Це викликано тією обставиною, що більшість слів не здатна взаємозамінюватися у кожному контексті. Тому «сильний» критерій синонімічності виявився надто принциповим, а звідси – безплідним.

Припустимим свого часу здавався дистрибутивний критерій синонімічності, що ставив за передумову часткову взаємозаміну слів у контекстах. Так, Д. Лайенс пропонує розглядати: а) повну – неповну синонімію в залежності від часткового співпадання семантичних і емоційних ознак синонімів; б) глобальну синонімію, тобто співпадання одних і тих же слів у всіх мовах; ці синоніми стосуються однакових понять. При цьому, очевидно, повинні співпадати і подібні контексти, хоча це явище прослідкувати важко.

Специфічною ознакою даної класифікації є те, що вона повинна охоплювати усі можливі випадки синонімії. Сама ж реальність збіг та розбіжність наявних значень існує у мові, головним чином, стосовно

третього пункту – часткової синонімії, тобто співпадання окремих компонентів значень різних слів.

Від повної взаємозаміни слів, як критерію синонімії, протягом довгого часу намагаються позбавитися укладачі синонімічних словників і спеціальних термінологій. Автори словників керуються операційним критерієм синонімічності – можливістю тлумачити синонім одними лексичними засобами, найчастіше, як правило, одним словом, рідше – виразом, бо на шляху останнього неминуче постає фразеологізм.

Задовільним критерієм синонімів слід вважати їх співпадання у визначенні – денотації. Це співпадання рідко буває настільки повним, щоб значення були задовільними, але воно завжди достатнє для того, щоб значення двох чи більше слів могло бути доведене до спільності в одних термінах. Таке співпадання інколи стає настільки широким, що під нього можна підвести не лише синоніми, але й слова, що близькі за значенням тематично.

«У множинності слів, які звичайно, називають синонімами, слід розрізняти лексичні синоніми у вузькому розумінні слова і квазисиноніми», – пише Ю. Д. Апресян [1, с. 220]. І ті, і інші мають бути визначені у суто семантичних термінах. У всіх природних мовах, внаслідок ідіоматичності лексичної сполучуваності, можливість повної або часткової взаємозаміни не впливає безпосередньо з факту тотожності або подібності лексичних значень. Визначення синонімів, таким чином, повинне припускати достатню перевірку факту синонімічності, тобто порівняння тлумачних значень.

Для визнання двох слів синонімами необхідно, щоб вони, по-перше, мали співпадаюче пояснення у даному вживанні і, по-друге, щоб вони мали одну спільну семантичну (стилістичну, емоційну) ознаку. Оскільки синонімічне угруповання, як правило, охоплює різні частини мови, особливо внаслідок конверсії в англійській мові, то синонімічну пару слід обмежувати однією частиною мови. Таким чином, синоніми – це слова, обмежені, як правило, однією частиною мови, які різні за звучанням і правописом, але схожі за денотативним значенням.

До визначення синонімічності двох слів або виразів у семасіології підходять з різних позицій. В. Г. Вілюман налічує не менше 10 ознак, які можуть бути покладені в основу визначення синонімів. Все різноманіття критеріїв синонімічності можна звести до трьох основних: близькість/тотожність сигніфікативного компонента значення (тобто все те, що називають «близькістю значень», «тотожністю поняття»); близькість/тотожність позначаються словом предметів (тобто денотативна спільність); близькість/тотожність структурного значення слова. Близькість (частковий збіг) або тотожність (повний збіг, який спостерігається порівняно рідко) структурного значення припускають збіг синтаксичної або лексичної валентності, тобто дистрибутивної формули та її наповнення, що проявляється насамперед у здатності слів-синонімів заміняти один одного в тексті без істотної зміни змісту цього тексту [2, с. 261-262]. Відповідно з

цим можна виділити три основних підходи до визначення синонімії: денотативний, сигніфікативний, структурний. Проте жоден з цих підходів окремо не може бути визнаний повністю задовільним. Якщо розглядати, що критерієм синонімічності буде тільки денотативна спільність, то синонімами виявляться будь-які слова і вирази, здатні замінити один одного в контексті, в тому числі і такі, які зазвичай називають контекстуальними синонімами. Як зазначає В. Г. Варіна денотативна спільність ще не є критерієм синонімічності виразів, а мовні одиниці з загальним денотатом і різним смисловим змістом не є справжніми синонімами [3, с. 54]. Аналогічну позицію займає Д. Н. Шмельов, полемізуючи з І. А. Мельчуком, який вважає, що «від лексичних синонімів розумно вимагати тільки збіги обзначаємі при збігу частини мови – всі інші їх синтаксичні і стилістичні характеристики можуть бути скільки завгодно різними». На противагу цьому Д. Н. Шмельов пише: «Слід з усією рішучістю заперечити проти змішування двох абсолютно різних за характером явищ: близькості значень різних слів і їх здатності позначати одні й ті ж предмети. Лише перший критерій можна вважати суттєвим для визначення синонімів» [4, с. 115-116]. З іншого боку, якщо виходити тільки із здатності слів замінити один одного в контексті, то, навіть трактуючи цей критерій так вузько, як Б. В. Горнунг: «синонімами є слова, взаємозамінні у певних, що перебувають у суворому співвідношенні одне з одним контекстах, але не будь-яких контекстах» [5, с. 98], до синонімів не можна буде віднести так звані стилістичні синоніми, хоча, як правило, вони називають один і той же предмет. В той же час синонімами виявляться слова що замінюються в строго певних контекстах, але все-таки справжніми синонімами не являються.

Із проаналізованого видно, що останні два з перерахованих нами факторів, які кладуться в основу визначення синонімів, не можуть бути прийняті в якості єдиних критеріїв синонімічності. Перше визначення, представлено, наприклад, Р. А. Будаговим: «синоніми – це близькі за значенням, але різно звучать слова, що виражають відтінки одного поняття» [6, с. 50] і в наведеній цитаті Д. Н. Шмельова, хоча і відображають природу синонімічності найкращим чином, проте мають певну нечіткість.

Тому, представляється доцільним враховувати при визначенні синонімів всі три параметри – денотативний, сигніфікативний і структурний, але основний акцент робити на сигніфікативний як найбільш важливий і суттєвий признак синонімічності. У відповідності з цим можна прийняти наступне визначення синоніму: під синонімами розуміються слова, які повністю або частково збігаються денотативно, а також за сигніфікативному та структурному компонентів, а тому здатні до взаємозаміни в тексті без істотної зміни змісту цього тексту [2, с. 263]. Близьке за змістом визначення синонімів дає В. Г. Вилюман: синоніми – це «лексичні одиниці, що володіють хоча б одним загальним і одним різним семантичним компонентом, які мають хоча б одну спільну формулу

дистрибуції і збігаються у сполучуваності і, отже, взаємозамінні в одному контексті і не взаємозамінні в іншому» [7, с. 25].

Однак існують і визначення іншого типу, які характеризують лексичні синоніми не через значення слова, а через їх «поведінку» в тексті. При цьому основною ознакою синонімів вважається їх взаємозамінність у текстах. Л. А. Булаховський відносить до синонімів слова, тотожні за значенням: «Слова, здатні в тому ж контексті або в контекстах, близьких за змістом, замінити одне одного без відчуття помітної одмінності у змісті, мають назву синонімів» [8, с. 32].

Названі типи визначення мало суперечать одне одному. Однак спроби дати визначення синонімії тільки через взаємозамінність або ввести це явище (взаємозамінність) у систему ознак синонімів не здобули в лінгвістиці останніх років достатньої підтримки, бо визначення синонімів як слів, що мають семантичні відмінності, не передбачає їх обов'язкової взаємозамінності [9, с. 84-85]. Майже всі названі визначення, на думку дослідників, відрізняються переважно ступенем розкриття поняття «значення слова».

Через взаємозамінність (із залученням компонентного аналізу) дає визначення синонімів і Л. О. Новиков: «Два (чи більше) лексико-семантичних варіантів (слово в одному із значень) – є синонімами, якщо вони, маючи різні знаки (лексеми), здатні завдяки тотожності або схожості значень заміщати одне одного у всіх або певних контекстах, не змінюючи змісту висловлення» [10, с. 228]. Як бачимо, цей автор вважає, що синоніми можуть мати тотожні або схожі значення і заміщати одне одного частково або повністю.

Оригінальний підхід до лексичних синонімів застосував С. Г. Бережан. Синонімами він називає «слова, які збігаються семантично і розрізняються лише стилістичними особливостями або особливостями використання» [11, с. 87]. Отже, за С. Г. Бережаном, синоніми мають тільки стилістичні відмінності або особливості використання при тотожності семантики. Однак це визначення стоїть у вченого в іншому контексті, де протиставляються не просто синоніми, а слова названої С. Г. Бережаном групи іншим словам з різним ступенем близькозначності, які охоплюють інші загальноновизнані групи синонімів. Тому в сукупності вимальовуються все ті ж групи синонімів і особливості їх протиставлення.

Дослідники української мови визначають синоніми як «слова, що означають назву того самого поняття, спільні за своїм основним значенням, але відрізняються значеннєвими відтінками або емоційно-експресивним забарвленням (або тим і іншим одночасно)». М. А. Жовтобрюх, Л. А. Лисиченко також вказують на спільну предметно-понятійну основу синонімів і відмінності у відтінках значення слів: «Слова, що відрізняються одне від одного звуковим складом, але означають назву того самого поняття з різними значеннєвими відтінками чи емоційним забарвленням,

називаються синонімами» [12, с. 66]; «синоніми – це слова що називають одно поняття і відрізняються відтінками в значенні» [9, с. 70].

Висновки. Отже, як бачимо, визначення дослідників ґрунтуються на визнанні спільності предметно-понятійного компонента при наявності семантичних відмінностей, які називають відтінками значення, семами або диференціальними ознаками. Синонімія якнайкраще репрезентує лексичне багатство мови, є невичерпним джерелом стилістики. Використання синонімів у різних функціональних стилях неоднакове. В одних – широкий простір для синоніміки, в інших цей простір набагато вужчий. Складність і багатоплановість відносин синонімів полягає, зокрема, в тому, що дана мікросистема іноді виходить за межі синонімічного ряду. Це може бути у випадках, коли вкрай полярні одиниці вже не є синонімами в тому сенсі який ми розуміємо. У подібних випадках синонімічний ряд перехрещується з тематичною групою. Синонімічні відношення охоплюють більшість елементів лексичного рівня системи загальноживаної мови. Синонімія є характерною і для спеціальної мови, і для її підсистеми – термінології.

Література:

1. Апресян Ю. Д. *Лексическая семантика (синонимические средства языка)* / Ю. Д. Апресян, – М.: Наука. – 1974. – 367 с.
2. Левицкий В. В. *Семасиология* / В. В. Левицкий. – Винница: Нова книга. – 2006. – 512 с.
3. Варина В. Г. *Лексическая семантика и внутренняя форма языковых единиц // Принципы и методы семантических исследований* / В. Г. Варина. – М.: – 1976. – 243 с.
4. Шмелев Д. Н. *Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка)* / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука. – 1973. – 280 с.
5. Горнунг Б. В. *О природе синонимии в языке и теоретических предпосылках составления синонимических словарей* / Б. В. Горнунг // *Вопросы языкознания*. – М. – 1965. – № 5. – С. 95-99.
6. Будагов Р. А. *Введение в науку о языке* / Р. А. Будагов. – Москва. – 1958. – 435 с.
7. Виллюман В. Г. *О синонимии и антонимии слов* / В. Г. Виллюман. – М.: ИПКИР. – 1978. – 60 с.
8. Булаховський Л. А. *Нариси з загального мовознавства* / Л. А. Булаховський. – К.: Радянська школа. – 1955. – 248 с.
9. Лисиченко Л. А. *Лексикологія сучасної української мови: семантична структура слова* / Л. А. Лисиченко. – Харків: Вища школа. – 1977. – 114 с.
10. Новиков Л. А. *Семантика русского языка.: Учебное пособие* / Л. А. Новиков. – М.: Высшая школа. – 1982. – 242 с.
11. Бережан С. Г. *Семантическая эквивалентность лексических единиц* / С. Г. Бережан. – Кишинев: Штиинца. – 1973. – 372 с.

12. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх; АН Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ: Наукова думка. – 1984. – 255 с.

References:

1. Apresjan Y. D. *Leksycheskaja semantyka (synonymyčeskye sredstva jazyka)* / Y. D. Apresjan, – M.: Nauka. – 1974. – 367 s.
2. Levyckij V. V. *Semasyologhyja* / V. V. Levyckij. – Vynnyca: Nova knygha. – 2006. – 512 s.
3. Varyna V. G. *Leksycheskaja semantyka i vnutrennjaja forma jazykovykh edynyc // Prynцыpy i metody semantyčeskykh issledovanyj* / V. G. Varyna. – M.: – 1976. – 243 s.
4. Shmelev D. N. *Problemy semantyčeskogho analiza leksyky (na materyale russkogho jazyka)* / D. N. Shmelev. – M.: Nauka. – 1973. – 280 s.
5. Ghornungh B. V. *O pryrode synonymy v jazyke y teoretyčeskykh predposylkakh sostavlenyja synonymyčeskykh slovarej* / B. V. Ghornungh // *Voprosy jazykoznanija*. – M. – 1965. – № 5. – S. 95-99.
6. Budaghov R. A. *Vvedenye v nauku o jazyke* / R. A. Budaghov. – Moskva. – 1958. – 435 s.
7. Vyljuman V. G. *O synonymy i antonymy slov* / V. G. Vyljuman. – M.: YPKYR. – 1978. – 60 s.
8. Bulakhovsjkyj L. A. *Narysy z zagaljnogho movoznavstva* / L. A. Bulakhovsjkyj. – K.: Radjansjka shkola. – 1955. – 248 s.
9. Lysyčenko L. A. *Leksykologhija suchasnoji ukrajinsjkoji movy: semantychna struktura slova* / L. A. Lysyčenko. – Kharkiv: Vyshha shkola. – 1977. – 114 s.
10. Novykov L. A. *Semantyka russkogho jazyka.: Učebnoe posobyje* / L. A. Novykov. – M.: Vysshaja shkola. – 1982. – 242 s.
11. Berezhan S. G. *Semantyčeskaja ekvyvalentnostj leksyčeskykh edynyc* / S. G. Berezhan. – Kyshynev: Shtynca. – 1973. – 372 s.
12. Zhovtobrjukh M. A. *Ukrajinsjka literaturna mova* / M. A. Zhovtobrjukh; AN Ukrajinsjkoji RSR, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Kyjiv: Naukova dumka. – 1984. – 255 s.